

# T. Koopmans<sup>1</sup>: ‘Wij zijn cultuurvlooiën’

*Prof. mr. C.A.J.M. Kortmann*

Op de vraag of Tim Koopmans mij een overzicht van zijn publicaties kon verschaffen, luidde het antwoord dat er wel wat in de computer te vinden zou zijn, maar dat hij ‘niet zoveel geschreven had’. Nu is Koopmans iemand die de betrekkelijkheid van veel verschijnselen inziet, zodat dit antwoord niet als een verrassing kwam. Maar wat is veel of ‘niet zo veel’? Met wie of wat moet je vergelijken? Doet ‘veel’ er wel toe? Gaat het niet om de inhoud? Voor iemand die jarenlang als advocaat, ambtenaar, rechter en advocaat-generaal werkzaam is geweest en ‘slechts’ dertien jaar als hoogleraar, zijn vijf boeken, waarvan twee in het Engels, naar mijn oordeel véél. Tel er nog honderden artikelen en annotaties bij op, en het is zéér veel. Conclusies en ontwerp-uitspraken blijven dan nog buiten beschouwing. Overigens spreekt zijn curriculum vitae zelf van ‘many articles’. Is ‘many’ niet zó veel? De inhoud en aard ervan komen straks aan de orde, veel of niet.

Thijmen Koopmans werd in 1929 geboren te Amsterdam. Zijn ouders waren beiden afkomstig uit een Fries boerengezin. Zijn vader was douaneambtenaar. De ouders waren geen lid van een kerkgenootschap. Politiek gezien, was het gezin SDAP. Ondanks de oorlog doorliep hij in zes jaren het Barlaeus-gymnasium (1941-1947). De overgang naar dat gymnasium was voor Koopmans naar eigen zeggen een openbaring, onder meer door de kennismaking met de mythologie en de talen. Amsterdam hield hem vast: van 1947 tot 1953 (tegenwoordig ‘schandalig’ lang) studeerde hij rechten aan de (tegenwoordig zo geheten) Universiteit van Amsterdam. Hij bleef thuis wonen, was geen lid van studentenorganisaties, maar was wel actief in de JFAS (de studentenfaculteitsvereniging). Vervolgens was hij drie jaar advocaat te Haarlem – integratie in die beroepsgroep vond hij niet gemakkelijk – en zes jaar wetgevingsjurist bij het ministerie van Justitie. Daar werkte hij vooral samen met W.G. Belinfante, O.W. van Ewijk en L. de Vries. Themata die aan de orde kwamen, waren onder meer vervoersrecht, huur van bedrijfsruimten, stakingsrecht en zetelverplaatsing van vennootschappen. Naar eigen zeggen ontplooidde hij zich hier écht. Hij trouwde in 1955 met Emmy Stil, met wie hij al jaren bevriend was. Aan het einde van deze ‘Haagse periode’ promoveerde hij cum laude op ‘De begrippen werkman, arbeider en werknemer’, een arbeidsrechtelijk onderwerp. Tim Koopmans zou het arbeidsrecht nooit ontrouw worden ondanks de vele terreinen waarop hij zich later begaf.

Datzelfde jaar (1962) is het begin van een (deels) internationale loopbaan: drie jaar een bij toeval opgevallen juridisch adviseurschap bij het secretariaat van de Raad van ministers van de EEG (1962-1965): ‘ze hadden iemand nodig die geen heibel schopte’; elf jaar lidmaat-

schap van het Luxemburgse Hof (1979-1990), sabbatical aan Trinity College Cambridge (1976-1977), Goodhart-professor in Cambridge (1999-2000). Tussendoor en erna was het werken in de vaderlandse polder: hoogleraar van 1965 tot 1978, waarvan twee jaar (1973-1975) decaan, te Leiden (dat voor een Amsterdammer), één jaar raadsheer in de Hoge Raad (1978), zeven jaar (1990-1997) advocaat-generaal bij de Hoge Raad. Het emeritaat (1997) bleek niet een tijd van rust. In 1998-1999 bekleedde Tim Koopmans de Belle van Zuijlenleerstoel te Utrecht en in 1999-2000 was hij, zoals reeds opgemerkt, Goodhart-professor in Cambridge. Waarom doet een mens zoiets en hoe houdt hij het vol? Afgezien van een sterke fysieke constitutie – Koopmans was zelden ziek, maar heeft wel behoefte aan slaap – moeten de volgende factoren, waarvan ik er diverse uit eigen waarneming ken, een rol hebben gespeeld: intelligentie, taalvaardigheid, opgewektheid, nieuwsgierigheid, oog voor het (mogelijk) nieuwe, (gezonde) eerezucht, een tikje, overigens goed gecamoufleerde, ijdelheid en een gelukkig – dit jaar gouden – huwelijk. Dergelijke eigenschappen en omstandigheden willen nog wel eens leiden tot publieke erkenning. Die is Koopmans dan ook in ruime mate ten deel gevallen: een decennialang redactielidmaatschap (waaronder het voorzitterschap) van Rechtsgeleerd Magazijn Themis, een nagenoeg even lang lidmaatschap van de KNAW, twee eredoctoraten (Cambridge 1984, Maastricht 1991) en dan ook nog het prachtige: ‘honorary bencher Lincoln’s Inn, Londen, 1989’. Als honorary bencher is men voor het leven een soort buitenlid van de Bench, het bestuur van de Inn, aldus Koopmans.

Tim Koopmans’ belangstelling was (en is) zeer breed, bijna ontmoedigend voor collegae. Hij schreef en hield lezingen over arbeidsrecht, nationaal en buitenlands staatsrecht, vergelijkend publiekrecht, rechtstheorie, Europees gemeenschapsrecht en zelfs kerk en staat. Voor deze portrettist, met zijn beperktere blik, zijn parels uit zijn oeuvre: Vergelijkend publiekrecht (2e dr. 1986) en Courts and Political Institutions (2003). Maar ook kortere beschouwingen zijn zeer de moeite waard. In ‘Juridisch stippelwerk’, een bundel bij Kluwer verschenen bij gelegenheid van zijn ‘Limburgse’ eredoctoraat (ook dát voor een Amsterdammer) in 1991, zijn schitterende stukken te vinden. Een van de fraaiste daarvan is zijn doctoraalcollege op 13 november 1970 te Leiden, ter gelegenheid van het overlijden van Charles de Gaulle. Het is een typisch Koopmans-stuk: het is retorisch en stilistisch sterk, het geeft blijk van kennis en inzicht in de hoofdlijnen van een buitenlands consti-

1. Dit portret berust op (her)lezing van Koopmansgeschriften, een gesprek in juli 2005 en waarneming van hem bij vele gelegenheden.

tutioneel stelsel, er zit psychologie en ‘politiek’ in. Het mooiste ervan is echter misschien wel dat Koopmans dit college, waarin hij zijn bewondering voor De Gaulle als staatsman niet onder stoelen of banken stak, gaf in een tijd waarin alleen al de naam De Gaulle in Nederlandse ‘politiek correcte’ kringen een golf van afgrijzen opriep. Koopmans heeft het geweten. In een naschrift, daterend van lang na 1970, schrijft hij: ‘ik heb onder Leidse studenten enkele jaren de naam gehad ‘gaullist’ te zijn – een merkwaardige kwalificatie van iemand die van kindsbeen af overtuigd lid van socialistische organisaties is geweest (en tot heden is gebleven). Het is in Nederland kennelijk erg moeilijk iets te zeggen zonder dadelijk te oordelen en – vooral – te veroordelen.’

Deze passage van Koopmans zelf roept de vraag op of dat ‘socialistische’ in zijn werk tot uitdrukking komt, dit afgezien van het arbeidsrecht. Als het al het geval is, is het met mate en is het meer zichtbaar in de keuze van de themata dan in de verhandeling zelf. Zo is Koopmans’ grote belangstelling voor het, al dan niet gecodificeerde, gelijkheidsbeginsel (o.a. *Constitutional protection of equality*, Leiden 1975) wellicht te verklaren uit deze achtergrond. Anderzijds is hij reeds jarenlang voorstander van ‘constitutionele toetsing’, een rechterlijke bevoegdheid waarvoor – althans Nederlandse – socialisten jarenlang niets of weinig voelden. Maar, ook al is hij daarvan voorstander, de problemen die zich kunnen voordoen bij rechterlijke toetsing aan o.a. het gelijkheidsbeginsel, onderschat hij niet. De rechter kan niet alle juridische en maatschappelijke ongelijkheid opheffen en moet dat ook niet willen.

Een echt ‘Koopmans-thema’ is de verhouding tussen de rechterlijke en de politieke ambten. Het keert in vele, vele publicaties terug: het toetsingsrecht, judicial activism en restraint, de ‘political question’, ‘judicial decision-making’ enz. Zie ik het goed, dan is Koopmans’ vertrouwen in de wijsheid van de politieke ambten in de loop der jaren geslonken ten faveure van die van de rechter. Soms meen ik zelfs licht natuurrechtelijke trekjes in zijn latere beschouwingen te ontwaren. Politici hebben daarmee meestal niet veel op, rechters – en zeker Duitse – vaak wat meer. Overigens staat dat betrekkelijk grote vertrouwen in de rechter bij Koopmans niet in de weg aan een voorkeur voor versterking van bepaalde vormen van democratie, zoals een door de gemeenteraad gekozen burgemeester en een beslissend referendum, maar dan alleen via een volksinitiatief.

Politieke functies heeft Koopmans naar eigen zeggen nooit geambieerd. Wel heeft hij, afgezien van het al genoemde decanaat, het nodige bestuurswerk verricht, zoals het voorzitterschap van het bestuur van het Asser-instituut en dat van de Commissie persoonsregistraties.

Van de beleidsmakers, ‘rankers’, puntentellers en visitatores moet de Nederlandse jurist steeds meer en zelfs bij voorkeur in een vreemde taal publiceren (in Nederland betekent dat: het Engels). Deze oekazes worden alleen al uit (financieel) lijfsbehoud opgevolgd,

met niet zelden als gevolg: in vreselijk Engels (soms Frans of Duits) geschreven stukken. Voor Koopmans was en is een dergelijk bevel overbodig. Veel van zijn geschriften zijn in het Engels of Frans gesteld, maar dan in (zeer) goed Engels of Frans. Een enkele maal stuit men op een bijdrage in het Italiaans, een Duitse ken ik niet. Aanvankelijk ging zijn voorkeur uit naar het Frans, later werd het Engels zijn favoriete buitenlandse taal en hij liet en laat dan ook niet na daarvan blijk te geven tijdens colloquia en lezingen. Het komt vaak voor dat daar een gezegde, wijsheid of passage uit de Engelse (rechts)literatuur te berde wordt gebracht. ‘Est-ce pour épater les gens?’, zou een Fransman kunnen vragen. Hoe dat ook zij, Koopmans hield en houdt van taal en weet deze zeer goed te gebruiken, vaak meer in verhalende vorm dan als een middel voor logica en precieze analyse. Hij lijkt dan ook meer gesteld op de stijl van Engelse dan van Franse rechterlijke uitspraken.

De taal was (en is) uitgesproken belangrijk in het redactiewerk voor Rechtsgeleerd Magazijn Themis, waarvan Koopmans, zoals gezegd, jarenlang lid (en voorzitter) was. Fel uithalen of veroordelen deed hij zelden, in en buiten de redactie. Maar als het ging om taal en stijl, was dat in redactievergaderingen wel eens anders. ‘Die man/vrouw kan niet schrijven’; ‘hij/zij leert het nooit, vrees ik’, waren opmerkingen die je niet zelden van hem hoorde. Met technuutenproza had hij niet veel op. De portrettist meent overigens dat zeker de laatste vijftien jaren de techniek van het recht niet Koopmans’ grootste liefde was. Zijn voorkeur ging steeds meer uit naar grote, algemene themata, die ook maatschappelijk van betekenis zijn of lijken. Die voorkeur voor het verhalende en voor grote lijnen komt zelfs tot uitdrukking in Koopmans’ annotaties. Het zijn meestal korte noten, maar desondanks schetst hij vaak met grote streken de voor- en nadelen of de (on)aanvaardbaarheid van een uitspraak. Zelden zie je hem een uitspraak uit elkaar peuteren en controleren op innerlijke consistentie en dergelijke. Het puur technische werk trekt hem kennelijk niet zo, al is hij er in het Luxemburgse Hof en als advocaat-generaal vanzelfsprekend vaak mee geconfronteerd.

Vele beschouwingen van juristen zijn gortdroog, zelfs als zij goed zijn gesteld. Humor is er zelden in te ontwaren. Bij Koopmans is dat anders. Weliswaar zijn zijn geschriften serieus (en au sérieux te nemen), maar de lezer stuit regelmatig op lichte, aangename ironie en spot, die je steeds minder tegenkomt. Hier volgen enkele voorbeelden: ‘De literatuur over het Europees Parlement is omvangrijk, en de lezer voelt soms de aanvechting die omvang niet geheel evenredig te achten aan het gewicht van de juridische en politieke problemen die deze gemeenschapsinstelling oproept.’<sup>2</sup> ‘Op onze breedtegraad kan de schemer vrij lang duren, maar zolang hij er is kan men in elk geval de hoop koesteren dat de dag die erop volgt mooi zal zijn.’<sup>3</sup> Over de ‘mammoetwet’ schrijft hij: ‘Het beeld dat de mammoet daarbij oproept is – zoals bij zo’n groot dier voor de

2. In: *Juridisch stippeelwerk*, p. 181.

3. *Ibidem*, p. 191.

hand ligt – nogal onoverzichtelijk.<sup>4</sup> Vele andere voorbeelden zouden er zijn te geven.

Een van de meest fascinerende eigenschappen van Koopmans is mijns inziens zijn grote belangstelling voor – mogelijke – veranderingen in recht en maatschappij. Hoe vaak niet sneed hij onderwerpen aan, waarvan zijn omgeving niet of nauwelijks had gehoord? Het was boeiend én ontmoedigend: ‘wéér iets waarover ik nog nooit had nagedacht’. Het is een soort progressiviteit die niet bepaald ‘linksig’ is, maar een uitdrukking van intellectuele en culturele nieuwsgierigheid en veelzijdigheid, die overigens meer bij zijn generatiegenoten voorkwam of voorkomt.

Die nieuwsgierigheid en veelzijdigheid hebben bij Koopmans vaak geleid tot evenwichtigheid. Doordat hij zo goed volgde (en volgt) wat er in Nederland en daarbuiten gebeurt, kon hij bijvoorbeeld enerzijds de betekenis van de grondrechten benadrukken, anderzijds schrijven dat wij de mogelijkheden van het recht om oplossingen te bieden niet moeten overschatten. ‘Verdraagzaamheid is noch in de Grondwet, noch in de Europese Conventie voor de Rechten van de Mens te vinden’, en: ‘als dat (leren samenleven, C.K.) niet gebeurt kan, op de lange duur, de individualisering de tolerantie bedreigen.’ Koopmans schreef dit in *Themis*, februari 1990. Het is een voor zijn doen lichtelijk moraliserend redactioneel. Maar hij had het, toen al, goed gezien. Ons land heeft veel van zijn tolerantie verloren, het recht heeft dat niet kunnen tegengaan. Het wordt zelfs ingezet als aanjager van intolerantie, o.a. jegens vreemdelingen. Zouden wij nog één redactioneel van hem mogen vragen: ‘Intolerantie door het recht?’

In het juristenportret G.-J. Wiarda – de serene evenwichtskunstenaar (*RMThemis* 1983-2) – schrijft Koopmans: ‘In veel biografisch werk vindt men de gedachte dat in de beschreven persoon eigenlijk twee tegenstrijdige persoonlijkheden huizen’. Dit geldt, meen ik, ook voor Tim Koopmans. Enerzijds is hij een gematigd (niet: matig) jurist, anderzijds heeft hij trekken van een – zij het voorzichtige – social engineer, een term die Koopmans zelf in het genoemde portret bezigt. Maar bij Koopmans zou ik verder willen gaan. Er zijn vele persoonlijkheden in hem te ontwaren, die overigens niet alle tegenstrijdig zijn. Zo is hij niet alleen jurist, maar ook literator en kunstminnaar. Hij is vaak vriendelijk en lankmoedig, maar hij kan soms plotseling scherp uit de hoek komen. Ondanks zijn achtergrond, beweegt hij zich zonder – althans zonder zichtbare – problemen in de juridische high society of haute volée.

Een enkel aspect van zijn persoon verdient nog iets meer aandacht. Op de eerste plaats een voor de portretist opvallende afwezigheid van agressie. Ondanks (of dankzij?) alle scherpzinnigheid en eruditie lijkt Tim Koopmans zelden nijdig of agressief te worden, en al helemaal niet jegens personen. Hij zoekt het conflict niet en vindt agressie ‘niet doeltreffend’. Een andere opvallende trek van Tim Koopmans is dat hij goed was in sport, maar er nagenoeg niets aan of mee heeft gedaan. Hij bestempelt zijn vrouw en zichzelf als ‘cultuurvlooiën’: lezen, reizen, toneel, concerten. Gaan

sport en cultuur niet samen? Of zou het dan alles tezamen écht te veel zijn geworden?

Koopmans zelf schreef enige portretten in *Themis*. Aan te nemen is dat hij bewondering of ten minste respect voor zijn model had. Op mijn vraag of hij een paar ‘grote juristen’ wil noemen, antwoordt hij dat dat tijdens zijn universitaire periode Carel Polak en Huib Drion waren. Ook koestert hij grote bewondering voor de Belg Josse Mertens de Wilmars. Zo ziet men hoe drie onderling sterk verschillende juristen gelijkelijk hoog gewaardeerd kunnen worden. De ‘verkeerde juristen’ zijn volgens Tim Koopmans ‘zij die het allemaal weten’. Die moeten dit portret maar ongelezen laten.

4. *Ibidem*, p. 434.